

XALQ CHOLG‘ULARIDA IJROCHILIKNI TO‘G‘RI YO‘LGA QO‘YISH HAMDA CHOLG‘U OILALARINING TASHKIL ETILISHI

Choriyev B.B.

Termiz davlat universiteti “Musiqqa ta’limi” kafedrasi o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: madaniyat, san’at, musiqa, kuy, g‘ijjak qobus bas, tembr, g‘ijjak, dutor, chang, qonun, temperatsiya, orkestr, ansambl, unison.

Ключевые слова: культура, искусство, музыка, мелодия, гиджак кабус бас, тембр, гиджак, дутор, чанг, канун, оркестр, ансамбль, унисон.

Key words: culture, art, music, tune, g‘ijjak kabus bass, timbre, g‘ijjak, dutor, dust, law, temperance, orchestra, ensemble, unison.

Milliy musiqa madaniyatimizni chuqurroq va atroflicha o‘rganish, uni yurtimizda keng targ‘ib qilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Hozirgi kunda Respublika miqyosida barcha sohalarda jadal sur’atda islohotlar olib borilmoqda. Bu jarayondagi islohotlar musiqa san’atini ham chetlab o‘tayotgani yo‘q. Buning yorqin dalili sifatida O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 02.02.2022-yildagi “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-112-sonli qaroridir. Mazkur qarorda musiqa fani o‘qituvchilarini kamida uchta milliy musiqa cholg‘ularida kuy ijro etishga o‘rgatish va maktab o‘quvchilarining attestatida cholg‘uni o‘rganganlik bahosi qayd etilishi kabi jumlar keltirilgan. Ushbu qarorning mazmuni esa o‘sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasiga jiddiy e’tibor qaratish bilan birgalikda ularning qalbini san’atga, musiqaga oshno qilish va milliy qadriyatlarimiz uyg‘unligida kamol toptirishdir.

O‘zbek xalq cholg‘ulari ijrochiligida qolgan cholg‘ular qatori “G‘ijjak qobus bas” cholg‘usi ham alohida ahamiyatga ega bo‘lgan cholg‘u hisoblanadi. Bu cholg‘u o‘zining jarangdorligi va kishi qalbiga yoqimli ovozi bilan yaqinligi qolaversa cholg‘ular ichida jozibali hamda muhim diapazondagi tovushlarni

o'zida mujassamlashtirganligi bilan xalqimizning sevimli cholg'usiga aylangan. Hozirgi kunda Z.Xisamiddinova, D.Saidkarimova, Sh.Qoraboyev, B.Muhiddinov, Sh.Tolipov, O.Safarov, A.Rahimov, J.Ne'matjonov, I.Karimov, Z.Nosirov, B.Yusupov, Q.Akbarov, S.Soliyev kabi moxir sozanda-pedagoglar g'ijjak bas mutaxassisligi bo'yicha yosh-o'quvchi talabalarni ta'lim olishida o'zlarini ulkan hissalarini qo'shib kelishmoqda. G'ijjak qobus bas cholg'usida xalq kuylari bilan bir qatorda barcha qardoshlarimiz kuylarini hamda klassik kompozitorlar tomonidan yaratilgan asarlarni ham maromiga yetkazib ijro etish mumkin. G'ijjak qobus bas cholg'usida mohirona kuylarni ijro etish uchun sozanda o'z cholg'usini va tanlagan kasbini sevishi unga mehr qo'ygan bo'lishi kerak. Undan tashqari tinimsiz mehnat qilishi, eshitish qobiliyati ustida ishlashi, varoqdan nota o'qish ko'nikmasini rivojlantirish kabilarni mukammal o'zlashtirishi kerak bo'ladi.

O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilikni o'rganish musiqa ta'limi sohasidagi oliy ta'lim muassasalari talabalariga milliy musiqa madaniyatimizni chuqur anglab yetish va uni keng targ'ib qilish bilan bir qatorda, xalq sozandachilik merosini o'rganish, o'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik mahoratini yuksaltirish, o'zbek xalq kuylari ijrosi bilan birgalikda O'zbekiston hamda jahon miqyosidagi kompozitor-bastakorlarning asarlarini mohirona ijro etish, kuylarni erkin tahlil qilish, notalarni varoqdan ravon o'qish, ijroda badiiylikka e'tibor qaratish, ijrochilikda o'z ustida ishlashning zamonaviy interfaol uslublarini o'zlashtirish, shuningdek, ularning usul va kuy o'lchovi, milliy bezaklarning o'ziga xos ijro yo'llarini mukammal shakllantirish va mustahkamlashni nazarda tutadi.

Fan tizimida o'zbek xalq milliy kuylarini ijro qilish ko'nikmalarini hosil qilish bilan bir qatorda jahon klassik musiqa durdonalari ijodi bilan tanishish, ularning magnit tasmlariga yozilgan ijrolarini, cholg'uchilikda musiqiy-hududiy uslublarni o'rganish va tahlil qilish ijodiy jarayonlarida kasbiy mahoratini shakllantirish fanning asosiy maqsad va vazifalarini belgilaydi. Fanni o'zlashtirishda kelib chiqadigan vazifalar – talabalar turli yo'nalishlarda bilimlarga ega bo'lganliklarini namoyish etishlaridan iboratdir. Ushbu fan bo'yicha talabalar mukammal ravishda milliy cholg'ularda ijrochilik mahorati ustida ishlashning amaliy ijro jarayonlarini o'zlashtirishning uslubiy ko'nikmalarini o'rganadi. O'zbek xalq cholg'ulari zamonaviy ijrochilik talab darajasiga yetgunga qadar ko'plab takomillashtirish ishlarini boshdan o'tkazgan. Cholg'uda ijrochilik va cholg'ular takomillashuvi qadimgi davrlardan hozirgi davrgacha davom etib kelmoqda. Bunga misol tariqasida Abu Nasr Farobiyning "Katta musiqa kitobi", Abu Ali Ibn Sinoning "Davolash kitobi", Al-Xorazmiyning "Bilimlar kitobi", Safiuddin Urmaviyning "Oliyjanoblik

haqida kitob”, Abdurahmon Jomiyning “Musiqqa haqida risola”, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” kabi asarlarida cholg‘u ijrochiligi hamda milliy cholg‘ularimiz haqida kerakli manbaalar yozib qoldirilgan.

Milliy cholg‘ularimiz faqatgina xona sharoitida ijro qilishga moslashgan bo‘lib, ularni sahnalarda ijro qilish tembr jihatidan anchagina sust bo‘lgan. Keyinchalik XX asrning boshlarida hofiz Shorahim Shoumarov, sozanda Matyusuf Xarratov, Usta Usmon Zufarov, Usta Ro‘zimatxon Isaboyevlar tomonidan cholg‘ularimiz yana ham zamonaviy talab darajasida takomillashtirildi. Shorahim Shoumarov tomonidan g‘ijjak cholg‘usining kosasi turli materiallardan tayyorlangan turlari mavjud bo‘lib, ulardan eng afzali hamda qulayi deb kosasi yog‘ochdan yasalgan g‘ijjak cholg‘usi maqsadga muvofiq cholg‘u deb topildi. Matyusuf Xarratov diapazoni kichik va diatonik tovushqatorga ega bo‘lgan chang cholg‘usiga qo‘shimcha torlar qo‘shish evaziga cholg‘u diapazonini kengaytiradi. Keyinchalik Usta Ro‘zimatxon Isaboyev ham 1902-yillarda Qashqardan kelgan Ramazonoxunning chang cholg‘usida ijrosidan ilhomlanib o‘ziga chang cholg‘usini yasaydi va xar bir tovush balandroq eshinishi uchun to‘rtadan tor taqadi. Usta Usmon Zufarov esa tanbur, dutor va ruboblarning bir qancha turlarini yasagan. Usta Usmon Zufarov birinchilardan bo‘lib, Yunus Rajabiy taklifiga binoan ansambl jamoasi uchun past registrli cholg‘ularni ya’ni, katta dutor, katta tanbur, katta g‘ijjak cholg‘ularini yasaydi. Ular Yunus Rajabiy rahbarligidagi ansamblida cholg‘uchilar tomonidan ijro etilgan.

1934-yili V.Uspenskiy taklifi bilan ochilgan san’atshunoslik ilmiy tadqiqot instituti qoshida maxsus cholg‘ularni takomillashtiradigan tajriba laboratoriyasida usta Usmon Zufarov o‘zining bir qancha shogirdlari bilan faoliyat olib boradi. 1936-yilda To‘xtasin Jalilov rahbarligida tashkil etilgan 98 nafar sozandadan iborat bo‘lgan unison orkestr tarkibida usta Usmon Zufarov yasagan katta tanbur, katta g‘ijjak va katta dutorlar sinovdan o‘tkaziladi. 1937-yilda Moskvada bo‘lib o‘tgan o‘zbek san’atining birinchi dekadasida Usta Usmon Zufarov tomonidan yasalgan barcha cholg‘ular teatr sahnasida yangraydi. 1930-yildan boshlab ko‘p ovozli orkestr va ansamblar tuzish maqsadida cholg‘ularning oilasini yaratish fikri ilgari surildi. Bu ishlarga Ashot Ivanovich Petrosyans rahbarlik qilgan. Ushbu laboratoriyada A.I.Petrosyans rahbarligi ostida S.Didenko, V.Romanchenko, A.Kevxoyans, X.Muxitdinov, A.Abdug‘ofurov, A.Tarasov, V.Shitikov, N.Ryuxin, M.Turdiyev, F.Bortnik kabi musiqiy cholg‘u ustalari cholg‘ularni modernizatsiyalash ishlarini olib borishgan. Cholg‘ularning oilasi yaratilishi bilan bir qatorda torli-chertma cholg‘ularga 12 bosqichli teng temperatsiyalangan xromatik tovushqatorlar joriy

qilish hamda xromatik chang cholg'usi ustida ilk tajriba ishlari olib borilgan. Ana shunday tajribalar davomida A.I.Petrosyans rahbarligi ostida S.Didenko, V.Romanchenko, A.Kevxoyans, X.Muxitdinov, A.Abdug'ofurov, A.Tarasov, V.Shitikov, N.Ryuxin, M.Turdiyev, F.Bortnik kabi musiqiy cholg'u ustalari tomonidan g'ijjaklar oilasi tarkibiga kiruvchi va xalqchilligini yo'qotmagan kamonli-torli cholg'ular oilasi ham yaratildi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.A.Karimovning "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" asari.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.02.2022-yildagi PQ-112-sonli qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish va takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. Toshkent, 2017-yil, 31-may.
4. A.Tashmatova "Ijrochilik san'ati tarixi" musiqa oliy ta'lim muassasalari uchun darslik "Musiqa nashriyoti" Toshkent-2017.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada milliy cholg'ularimizni o'rganish, sharq allomalarining musiqa ilmiga oid asarlari va cholg'ularning takomillashuv jarayonlari haqida qisqa, ammo kerakli ma'lumotlar berildi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены краткие, но необходимые сведения об изучении наших национальных музыкальных инструментов, работах учёных-востоковедов по музыкальной науке, процессах совершенствования музыкальных инструментов.

SUMMARY

This article provides brief but necessary information about the study of our national musical instruments, the works of oriental scholars on the science of music, and the improvement processes of musical instruments.